

El model introduït per l'arquitecte Giacomo Vignola en el projecte de l'església del Gesù, a Roma, model que encaixa plenament en el ritme de la contrareforma, va ésser, molt probablement, el principal referent del projecte de l'actual basílica de Santa Maria de Mataró, redactat per l'arquitecte milanès Ercule Turelli.

I, a més, el mestre d'obres que va contractar l'execució pertanyia a la família Juli, arquitectes i constructors, que, a Barcelona, va fer l'església de la Companyia de Jesús.

ELS REFERENTS DEL PROJECTE D'AMPLIACIÓ I CONSTRUCCIÓ DE LA BASÍLICA DE SANTA MARIA, OBRA D'ERCULE TURELLI

INTRODUCCIÓ

El mil·lenari

Aquest any 2008 celebrem el mil·lenari del primer document conegut que esmenta la parròquia de Santa Maria de Mataró. Fou publicat l'any 1968 per Lluís Ferrer i Clariana,¹ i ha estat transcrit de nou i traduït en els *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 90, corresponent al passat mes de gener.

L'existència física de l'església és documentada, l'any 1054, en unes escriptures en les quals podem llegir: «in Civitae Fracta iuxta ecclesiam Sante Marie...», també publicades l'any 1968 per Lluís Ferrer i Clariana.²

El temple de Santa Maria va exercir una funció determinant en la fixació de la població en els orígens del nucli urbà primitiu. La sagrera era l'espai d'immunitat eclesiàstica que envoltava el temple. Les esglésies, amb els recintes dels seus cementiris, es tingueren com a àmbit de terra sagrada. A la llarga, aquesta àrea va ser fixada en un circuit de trenta passes a l'entorn dels temples. Era un lloc segur i protegit, fet que va provocar la tendència a edificar a les seves proximitats per tal de trobar un recer en casos de violència.

L'historiador Joaquim Llovet ha definit la funció que l'església de Santa Maria va exercir en la fixació del nucli medieval mataroní, sintetitzada en els elements següents:

a) La perduració d'un poblament de masies escampades per tot el terme, més o menys evolucionades des dels temps visigòtics, algunes arrencant de la mateixa civilització romana.

b) La situació de l'església parroquial de Santa Maria, el primer replà litoral prop de la platja, contràriament al mecanisme general existent a la contrada.

c) L'aparició del primer tràfic comercial a l'empara de la sagrera de l'església, paral·lelament a la millor explotació de les terres i a una major densitat de poblament.

d) L'augment d'aquest tràfic que menà a l'establiment d'un veritable mercat, que donà peu a edificar al seu entorn i, amb això, a la naixença d'un nucli urbà primitiu, rodejat de masies.³

Per tot això, per a la ciutat de Mataró, Santa Maria no és només un edifici religiós i prou, sinó que, a més a més, és l'inici del nucli urbà, per raó de la seva sagrera.

Mataró ho ha entès així i, per això, l'any 1999 s'inicià la campanya «Mataró restaura Santa Maria».

Les actuacions i els treballs en curs

La basílica de Santa Maria va ser declarada Bé Cultural d'Interès Nacional –BCIN–, per acord del Govern de la Generalitat de 23 de desembre de 1997.

Va ser Josep Colomer i Busquets, rector de la parròquia, qui el 21 de novembre de 1996 va encarregar el projecte de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró, per tal de poder iniciar els treballs de restauració del conjunt monumental i poder tenir-los enllestits l'any 2008, any del mil·lenari del primer document que fa referència a la parròquia de Santa Maria de Mataró.

Aquests treballs van ser confirmats per l'actual rector de la parròquia de Santa Maria, mossèn Joan Barat. Des de bon principi, l'alcalde de la ciutat, Manuel Mas, va oferir la col·laboració de l'Ajuntament en els treballs de restauració de la basílica, així com la Generalitat, la Diputació de Barcelona i altres entitats.

Posteriorment, l'actual alcalde, Joan Antoni Barón, ha recolzat el procés, dinamitzant-lo i avançant en els detalls i actuacions per fer efectius els objectius. D'altra part, la Comissió del Mil·lenari, presidida per mossèn Joan Barat, rector de la parròquia, ha estat també decisiva en tots aquests darrers anys, així com la col·laboració activa del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró.

Com a conseqüència de l'encàrrec abans esmentat, en data 21 de juliol del 1997 es va redactar un primer *Estudi per a la restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró*, fet per Manuel Salicrú i Puig, que inclou els antecedents, els criteris de restauració, els treballs a fer i el seu ordre, el pressupost aproximat i l'esquema d'un possible finançament. A més, en la introducció es proposava d'iniciar la campanya «Mataró Restaura Santa Maria» per promoure la col·laboració ciutadana.

Aquest encàrrec va ésser confirmat per Joan Barat i Graell, rector de la parròquia, el 7 de març del 1998, segons acord de la Comissió del Mil·lenari de Santa Maria, data de febrer d'aquell any. La Comissió del Mil·lenari de Santa Maria es va crear per canalitzar i gestionar totes les accions referides a la restauració de la basílica i per programar la commemoració.

La campanya «Mataró Restaura Santa Maria» es va fer pública el dia 27 de juliol del 1999 durant les celebracions litúrgiques de la Festa de les Santes, Festa Major de Mataró. Fins avui, s'han executat la primera fase (teulades de les capelles de la Puríssima i Sant Desideri), la segona fase (capella del Sagrament) i, parcialment, la tercera fase (excavacions arqueològiques).

A part de la redacció d'aquests projectes, Manel Salicrú i Puig, aparellador i arquitecte tècnic, i director del Museu Arxiu Santa Maria, va confeccionar una nova planimetria de la basílica, plantes, alçats i seccions, que ha estat bàsica per a tots els treballs posteriors.

S'ha de dir, en aquesta part introductòria, que els treballs d'investigació portats a terme al llarg de molts anys per part del Museu Arxiu de Santa Maria, han estat decisius per poder ordenar l'estratègia i les prioritats del projecte de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró.

A partir de tots aquests antecedents, es féu necessària la redacció del *Pla Director de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró*, que en la línia del primer estudi de l'any 1997, redactat per Manuel Salicrú i Puig, i tenint en compte la nova planimetria del conjunt, permetés la definició d'intencions i ordenar propostes i actuacions.

El *Pla Director de restauració de la basílica de Santa Maria de Mataró*, redactat per Agàpit Borràs, Mariona Gallifa i Manuel Salicrú, va ser aprovat el 5 de novembre de 2001 per la Comissió Territorial del Patrimoni Cultural de Barcelona, de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Posteriorment, els tres arquitectes hem treballat en els projectes posteriors. Aquest document assenyala els objectius i les fases d'actuació corresponents.

EL MARC POLÍTIC

El temps de la construcció de la basílica de Santa Maria (segles XVII-XVIII)

La vida de les institucions catalanes sota el govern dels darrers reis de la casa d'Àustria reflecteix la decadència del país.

Al llarg del segle XVII, la monarquia espanyola es va sumir en una crisi per la desfeta de l'imperi, però això va ser més suportable a Catalunya que no pas en altres parts de l'Estat. Catalunya havia estat exclosa del comerç amb Amèrica, però havia

creat un notable artesanat, hi havia moneda pròpia i s'havia produït una recuperació de l'agricultura i, tot això, va afavorir el progrés econòmic i demogràfic del país.

A la segona meitat del segle XVII, el país s'estabilitzà. Les èpoques de fam van desaparèixer i, al mateix temps, es va produir una acumulació de beneficis en el sector agrari.

Felip IV deixà el govern en mans d'un privat, el comte-duc d'Olivares, i va morir el 1665. El va succeir el seu fill Carles II, i durant els deu primers anys la seva mare, *Doña Mariana d'Àustria*, va ocupar la regència fins a la majoria d'edat del fill, que, al mateix temps, va confiar el govern en mans d'un privat, Joan d'Àustria. Carles II va morir sense descendència l'any 1700.

L'Espanya decadent de Carles II va coincidir amb la França poderosa de Lluís XIV, fet que va provocar tres guerres consecutives i desastroses per al país. La designació com a successor de Felip V, nét de Lluís XIV de França, i la Guerra de Successió, van suposar la pèrdua progressiva de les institucions catalanes.

Així, al llarg del segle XVIII, a Catalunya es produeixen dos fenòmens de signe ben contrari: d'una part, s'observa un creixement econòmic basat en la modernització dels conreus, la conquesta del mercat americà que confirma el predomini del capital comercial, així com les fàbriques d'indianes; però, al mateix temps, el país sofreix la desaparició de les seves institucions a partir del decret de Nova Planta.

LA CIUTAT DE MATARÓ

El creixement fora muralles

Als inicis del segle XVII, la ciutat de Mataró creix fora muralles. Els nous carrers, urbanitzats entre el Camí Ral i el mar, es corresponen a un progressiu augment de la població. Joaquim Llovet assenyala que si a les darreries del segle XVI la vila comptava amb unes cinc-centes famílies, en un tall del 1633 figuren set-cents sis contribuents.⁴

Aquestes dades coincideixen amb el memorial del rector Folquer, conservat al Museu Arxiu de Santa Maria, dels mateixos anys trenta, que computa a Mataró set-cents cases, quaranta de les quals eren fora muralla. L'augment és constant i, als inicis del segle XVIII, vers l'any 1708, el recompte de Josep Aparici adjudica a Mataró mil vint-i-nou famílies.

El tràfic mercantil de Mataró i la rivalitat amb el port de Barcelona és un factor important en aquest augment demogràfic (1684).

«La Cofradía de retorcedores de seda coincidía también en imputar a los derechos de salida la aniquilación del comercio en Barcelona y en particular de su oficio, afirmando que casi todo el negocio había pasado a Mataró porque allí no pagaban derecho las sedas. La Cofradía de velers decía que la mayoría de los cofrades no podían vender los géneros que tenían prefabricados y estaban pobres, mientras que los de Mataró y otras villas y lugares del principado eran ricos y poderosos...»⁵

També la immigració francesa va incidir en aquest augment demogràfic. Segons una matrícula de 1637, el nombre de francesos que residien a Mataró era de dos-cents trenta-quatre, nombre important, com diu Llovet, si tenim en compte el reduït cens de la població mataronina d'aleshores. Afegeix, també, com aquesta immigració francesa queda reflectida en els llibres de núpcies de la parroquial de Santa Maria; el nombre de matrimonis enregistrats al període 1617-1620 en els quals el marit és francès, s'eleva al 20,7% del total.⁶

L'evolució demogràfica anà en augment i Llovet apunta que, tot i la repercussió local d'una forta epidèmia de pesta, a finals del 1651 ja es degueren prendre algunes precaucions a Mataró.

Segons textos de Nadal i Giralt, a Mataró els estralls de la pesta bubònica de mitjan segle XVII van ésser forts però de poca durada, i van permetre, d'aquesta forma, la superació de la crisi.⁷

Aquest creixement de Mataró traspua en la documentació de l'època. Així, en un memorial de l'any 1684, presentat al Consell de Cent de Barcelona, hi podem llegir: «...és tant lo que an adquirit los habitants de Mataró, que és forçós ampliarse de casas, que de després sen an fabricadas fins a la marina, essent així que dins deu anys tindrà tant siti com la present Ciutat!»

Garcia Espuche i Guàrdia Bassols afegeixen les següents observacions sobre el creixement de la ciutat en aquest període:

«Que es factible que la crisi que va patir la Ciutat Comtal en aquests anys, ben singular i acusada per les demolicions de la Ciutadella, fos un factor favorable per a Mataró: de forma directa podia afectar el trasllat a aquesta ciutat de pescadors, mariners, etc., de les àrees enderrocades

de Barcelona; indirectament, Mataró podia aparèixer com a alternativa “jove” a una Barcelona ferida en el seu sector urbà més dinàmic».⁸

Amb el decret de Nova Planta, la ciutat de Mataró es va convertir, a més a més, en cap de corregiment, i no va patir les conseqüències de la guerra. Es va prosseguir la urbanització dels carrers «a mar» i la urbanització de la plaça de Santa Anna.

Garcia Espuche i Xavier Guardia assenyalen el període 1680-1730 com una etapa contínua, que constitueix la segona onada urbanitzadora del Mataró modern, posterior a l'anterior etapa dels anys 1570-1600.

Dins aquest context, hi ha algunes dades que val la pena anotar:

- 1663 Compra de cases per eixamplar la plaça Gran.
- 1676 Mesures per obrir el «camí» de Sant Antoni.
- 1679 Primeres notícies d'establiments a la part nord d'aquest carrer.
- 1683 Comissió per redactar noves ordenances del mostassà.
- 1685 Petició per construir un convent de franciscans.
Ampliació de l'església de Santa Maria
Gestions per a un nou hospital.
Engrandiment del cementiri.
- 1686 S'amplia la font de la Penya.
Obres a les mines, continuades els anys següents.
- 1693 Es demana permís per instal·lar una fàbrica d'aiguardents.
- 1699 Petició dels pares de sant Francesc per fundar un convent.
- 1700 Es demana aigua per a la fàbrica d'aiguardent de Rafael Vallbona
- 1702 Es construeix el cobert de la «Fragata» i s'aconsegueix el privilegi de ciutat.
- 1710 Es construeix un nou molí.
- 1712 Es fa l'ampliació de l'hospital.
- 1717 Sorgeix la proposta per crear les Escoles Pies.
- 1723 Remodelació de les vendes a la plaça de Sant Cristòfor que ha quedat petita.
- 1724 S'apunta la necessitat de noves presons
- 1729 Felip V concedeix llicència a les caputxines per instal·lar un convent a Mataró.
- 1749 La ciutat sol·licita la construcció d'un port.

Hem volgut fer esment a aquestes dades, perquè és en aquest context de creixement i

dinamisme de la ciutat de Mataró que es situen la intervenció de fra Josep de la Concepció, el tracista, a l'església de Santa Maria, l'any 1668, l'encàrrec posterior a l'arquitecte Ercule Turelli, l'any 1685, que transforma la nau central de l'església, i la finalització de les obres a l'entorn de l'any 1735.

EL BARROC A CATALUNYA

En el seu llibre *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*, Cèsar Martinell comenta com l'arquitectura i l'escultura catalanes dels segles XVII i XVIII es presenten íntimament lligades, de tal manera que no poden estudiar-se separatament.

«El Barroc –comenta Martinell– neix a principis del segle XVII, d'ascendència clàssica, arribant, després d'una evolució cíclica ben definida, fins a principis del XIX, a la fi del qual, sense haver abandonat els motius que l'originaren, tornà al mateix classicisme d'on arrencà».⁹

El cicle evolutiu de l'art barroc té el seu punt de partida en el Renaixement, i així, Itàlia, durant el segle XVI, va difondre per Europa les tendències renaixentistes. Però, segons Martinell, Catalunya no es trobava en condicions d'assimilar-les de manera com ho havia fet amb l'art medieval.

El casament de Ferran d'Aragó i Isabel de Castella centralitzà els organismes de poder a l'interior de la península, i l'economia de Catalunya va passar d'estatal a provincial. D'altra part, amb el privilegi a favor dels ports d'Andalusia del comerç amb Amèrica, l'economia del país va quedar greument perjudicada, fet que va suposar una pèrdua per a la navegació mediterrània, que estava en mans dels catalans.

Tot i la facilitat de comunicacions de Catalunya amb Itàlia, la influència artística va arribar com un reflex de les modalitats espanyoles. L'estil plateresc, significatiu de l'art castellà de la primera meitat del segle XVI, així com també les normes emprades a l'Escorial, van trobar seguidors per tota la península.

Tal com hem esmentat anteriorment, Catalunya no va assimilar el Renaixement amb la mateixa força que ho havia fet amb el gòtic, i així, durant tot el segle XVI i fins ben entrat el següent, els constructors cobreixen temples amb voltes ogivals, tot i conèixer les estructures renaixentistes.

No passa el mateix amb l'escultura, i així es podrien citar molts casos en què una escultura

francament barroca decora elements arquitectònics d'un pur goticisme, talment com si els segles xv i xvii s'ajuntessin, sense que el renaixement de l'entremig fos obstacle. Vegeu, per exemple –diu Martinell– la galeria alta de llevant del Pati dels Tarongers de la Generalitat i una finestra del carrer de Vigatans de Barcelona.

Catalunya, en el segle xviii, va rebre augmentada l'herència del segle anterior amb un estat empobrit des dels dies de Carles I, i també amb un poble dividit entre famílies benestants, exemptes d'impostos, i una classe baixa sobre la qual pesaven les càrregues fiscals i el treball, sense poder accedir als llocs de poder.

La fundació de l'Escorial per Felip II va empènyer les famílies benestants a construir convents en llurs possessions, i a destinar el fill primogènit al servei de les armes i el segon a la vida sacerdotal o conventual. Aquest fet va produir una reducció del comerç i la indústria, abandonant així, en mans estrangeres, els afers econòmics i llurs beneficis, amb la corresponent ruïna per al país.

Tanmateix, la noblesa i les classes benestants prefereixen el luxe de la Cort, perdent així importància les ciutats provincianes. Però aquest fenomen no s'acusà tant a Catalunya, per la forta tradició industrial i agrícola que vincula a la terra una burgesia productora, fet que revaloritza l'economia del país.

Ens interessa el treball de Cèsar Martinell i les etapes que ell anota del barroc català, per situar la basílica de Santa Maria de Mataró dins d'aquest període.

Barroc renaixentista 1600-1670

Als inicis del segle xvii, l'arquitectura va evolucionar cap a un classicisme pre-barroc:

Església de la Selva del Camp, Pere Blai (1582-1629), inacabada.

Església de Santa Maria, Igualada, Pere Blai (1602) / Rafael Plansó (1617-1627) inacabada.

Santuari de Santa Maria del Miracle, Riner (entre Cardona i Solsona), Josep Morató (1659).

Barroc salomònic 1671-1730

A la segona meitat del segle xvii, les noves construccions es van enriquir amb columnes

salomòniques i altres elements que es sobreposen a edificis d'estructura gòtica:

Església de Sant Sever, Jaume Arnaudies (1698-1705).

Església parroquial, Tàrrrega, fra Josep de la Concepció (1672-1696).

Església de la Pietat, Vic, Josep Morató (1664-1690).

Església de Betlem, Barcelona, Josep Juli (1680-1732).

Barroc acadèmic 1731-1810

A finals del xviii el barroc evoluciona cap a un rígid academicisme que perdurà fins al segle xix:

Església de Sant Felip Neri, Barcelona (1677?-1752).

Església de Sant Miquel del Port, Barcelona, Pere M. Cermeño (1753-1755).

Catedral Nova de Lleida, Pere M. Cermeño (1760-1781).

Catedral de Vic, Josep Morató i Codina (1781-1803).

Convent de Sant Agustí, Barcelona, Pere Bertran (1728-...).

Església de Sant Ignasi, Manresa, Josep Morató (1759-1763).

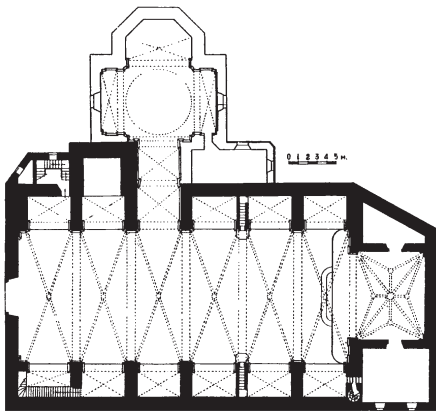
Església de la Mercè, Barcelona, Josep Mas (1765-1775).

Escoles Pies, Mataró, Joan Briera (1737-1789).

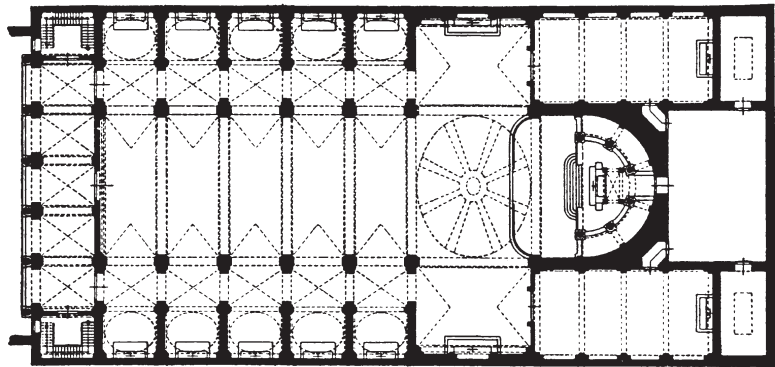
Convent de Sant Agustí, Tarragona (1789-1808).

Aquest estudi de Cèsar Martinell sobre l'arquitectura barroca a Catalunya, ens permet fer un estudi comparatiu de les diferents esglésies en relació amb la basílica de Santa Maria.

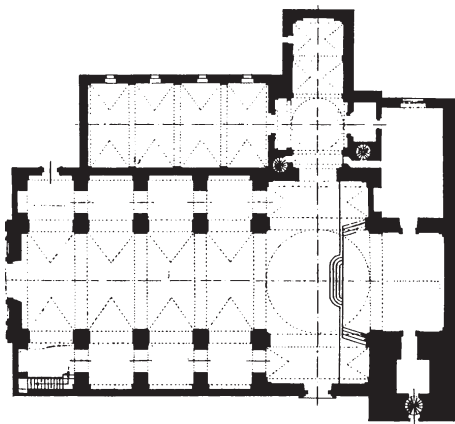
Per les dades contrastades, després de la intervenció d'Ercule Turelli (1685) i Benet Juli (1686-1735), probablement la nau de la basílica de Santa Maria de Mataró, sigui la nau de més grans dimensions de l'arquitectura religiosa del període barroc a Catalunya.

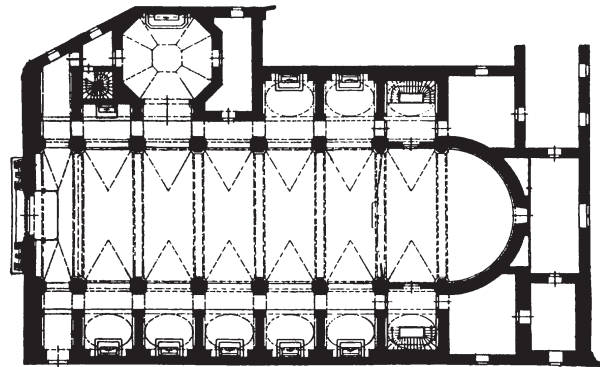
Santa Maria d'Igualada
(Cèsar Martinell, arquitecte)

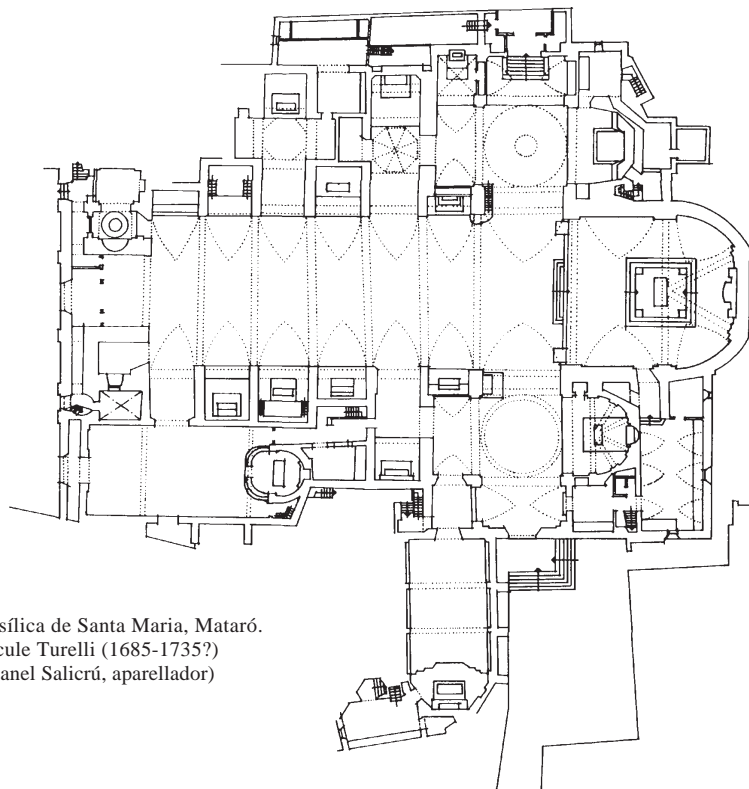
Església de Sant Agustí, Barcelona.
Pere Bertran (1728-?). (O. Schubert)

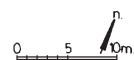
Església parroquial de Tàrraga.
Fra Josep de la Concepció (1672-1696)
(Cèsar Martinell, arquitecte)

Església de Betlem, Barcelona.
Josep Juli (1680-1732)
(Cèsar Martinell, arquitecte)

Basilica de Santa Maria, Mataró.
Ercule Turelli (1685-1735?)
(Manel Salicrú, aparellador)

LA BASÍLICA DE SANTA MARIA

La construcció de l'església actual, segles xvii i xviii

Als inicis del segle xv, la vila de Mataró era encara demogràficament reduïda, i a finals de segle només comptaria amb cent trenta-quatre «focs o famílies», una part encara resident als veïnats. La trama urbana continuava pels volts de la plaça mercat i de l'església parroquial, amb algun carrer incipient en direcció al mar. Aquest petit nucli es mantenia distant del desnivell de la Penya, entre l'actual carrer de Barcelona i el Camí Ral.¹⁰

Durant el segle xv, la petita església fou substituïda per un temple més espaiós. Per una visita pastoral del 1423, se sap que aleshores s'estava en obres i que els parroquians confiaven poder esmerçar cent florins a cobrir la nova església. L'any 1448, un fort terratrèmol causà danys a l'església mataronina. Però anys després la construcció es degué continuar.

Durant el segle xvi continuaren les obres d'ampliació del temple gòtic. Potser els treballs ja haurien quedat finalitzats al primer quart de la centúria, ja que l'any 1526 l'església fou consagrada. El temple gòtic era compost per tres naus.

Ja s'ha esmentat anteriorment que durant el segle xvi Mataró enregistrà un gran creixement demogràfic i urbà. L'any 1598 es poden calcular unes 300 famílies residents a la vila i els veïnats. Però calia una protecció per a la defensa d'eventuals atacs d'enemics, corsaris turcs i nord-africans que freqüentaven les mars.

Així, el Consell de la vila va resoldre l'any 1540 la fortificació de Santa Maria, i el projecte es va encarregar a l'enginyer reial Benedicto de Ravena. Però això no va ser suficient, i es procedí a la construcció de la muralla que encerclava tot el conjunt urbà i que va esdevenir l'obra més representativa del segle xvi a Mataró.¹¹

L'església de Santa Maria a l'inici del segle xvii, segons el *Memorial del rector Folquer*, tenia tres naus, catorze capelles i divuit altars «en què es diu missa», i explica que era consagrada, que tenia la sagristia ben proveïda, que disposava d'orgue, servit per dos organistes, i que la torre del campanar tenia «reloig y campana que toca les hores, y altra los quarts, per a la vila».¹²

L'església que el rector Folquer descriu, d'estil gòtic, havia estat edificada durant el segle xv i

s'havia ampliat durant el segle xvi, quan es construïren les capelles laterals.

Durant els segles xvii i xviii, Mataró és una població molt dinàmica, en constant procés de creixement econòmic, demogràfic i urbà. I aquest procés incidirà en l'obra de l'església, que a mitjan segle xvii esdevindrà insuficient per a les necessitats de la població i, en conseqüència, a partir del 1675 s'enderrocarà i es construirà una nova església, la basílica actual. Abans, però, es faran dues importants ampliacions.

L'ampliació de 1616

A partir del 1616 es formà la capella de Sant Joan, coberta amb teulada i cúpula, en la qual l'any 1641 es situà el retaule obrat per l'escultor mataroní Jaume Vendrell i, de manera paral·lela, al mateix indret –entrada actual del conjunt dels Dolors i creuer del davant del portal Xic– es construïren dues noves capelles, la del Crucifix, pròpia de la confraria de Sant Joan, dels fusters, que ben aviat es dedicarà al Santíssim Sagrament i s'ampliarà, i la de Sant Antoni.

Fra Josep de la Concepció, l'ampliació de 1668

La segona ampliació consistí en la construcció d'una nova capella del Sagrament –l'actual capella de les Santes– en la situació de l'antiga capella del Roser, que, seguint el projecte del carmelita fra Josep de la Concepció, el Tracista, aleshores frare del convent de Mataró, s'engrandí per la part posterior, nord, introduint la planta de creu grega i la cúpula central; les obres s'iniciaren el 1668 i finalitzaren el 1685.

La construcció de l'església actual començà l'any 1675. El dia 21 d'abril d'aquest any el rector Antoni Partella beneí solemnement la primera pedra de les obres de l'engrandiment del temple. En una primera fase, entre 1675 i 1685, les obres seguiren el projecte de fra Josep de la Concepció, que ja havia projectat i edificat la capella del Sagrament.

Tot i que no es conserva ni la traça, ni cap mena de documentació del projecte, sembla que l'ampliació programada consistia en l'allargament de l'església per la banda de llevant, amb introducció de l'actual planta de creu llatina, i la formació del creuer gran i dels recintes de l'altar major i de les dues capelles laterals –les actuals del Roser i de sant Josep– conservant les tres naus de l'església gòtica fins a la línia del creuer, incorporant un cimbori en la confluència de la nau central antiga i el nou creuer, i creant dos nous

espais, amb la planta de creu grega, en la zona de les capelles laterals.

L'any 1679 es desmuntà el retaule major de l'església antiga, i tot seguit s'enderrocà l'absis. Abans, s'havia aixecat una paret que separava l'espai en obres de la part del temple reservada al culte, molt possiblement en la línia dels pilars que separen, a migdia, les actuals capelles de Sant Joaquim i Santa Anna i de Sant Joan i, al nord, les de Sant Antoni i de la Puríssima.

Les obres començaren amb l'edificació de les dues capelles laterals, del presbiteri, del nou creuer i del cimbori central. Però l'obra, projectada i executada per fra Josep de la Concepció, un dels principals arquitectes catalans del segle XVII, no va agradar als mataronins.¹³

Ercule Turelli, el projecte de l'any 1685

Previ concurs, a la fi del 1685 s'aprovà un nou projecte de les obres, redactat per Ercule Turelli, «milanès, arquitector, habitant de present en Barcelona», que el Consell de la Universitat de la vila de Mataró, el dia 14 de gener de 1686, previ «encant públich», adjudicà a Benet Juli, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, per l'import de dotze mil cinc-cents lliures de moneda barcelonina, que es pagarien a raó de mil lliures cada any.

Els treballs a fer incloïen «tot lo que conté y és, des de la capella de sant Elm, fins al capdemunt y part forana y de llevant de l'església i, més concretament, parets, contraforts, pilastres, columnes, cornises, voltes i teulades, sense derruhir cosa alguna de la obra que vuy està feta sinó és tant solament lo cimbori del mitg, de archs en amunt».

El projecte d'Ercule Turelli, a més, representava, en una segona fase, la supressió total de l'església gòtica. Després d'executades les obres, de manera residual, només es conservarien els arcs apuntats de les capelles laterals.

Les obres s'iniciaren tot seguit, i hem de suposar que es feren i s'acabaren per trams. Així, el 1691, la Confraria del Roser encarregava a l'escultor mataroní Antoni Riera la construcció del retaule per a la nova capella, que, lògicament, havia d'estar enllestida.

L'any 1730, al *Llibre d'Acords* de l'Ajuntament de la ciutat, hi consta que només era acabada la meitat de l'església. El 1734, una altra anotació del llibre d'Acords diu textualment, «en vista de hallarse actualmente quasi terminada la fábrica de

la nueva Parroquial Iglesia de esta ciudad, en que por su edificación, y construcción, por el espacio de nueve años cumplidos á costas de los particulares de la dicha ciudad, muy crecidas, han contribuido».

No tenim fins avui altres dades, i també es pot suposar que l'any 1730 havien finalitzat els treballs en la part ampliada i que, entre 1725 i 1734, s'haurien fet la resta de les obres, des de la part ampliada fins a la façana, inclòs l'enderrocament de les tres naus de l'antiga església.¹⁴

Com abans s'ha dit, la construcció de l'església actual començà l'any 1675. En una primera fase, entre 1675 i 1687, les obres seguiren el projecte de fra Josep de la Concepció, que ja havia projectat la capella de Sagrament, l'actual capella de les Santes.

Tot i que no es conserva ni la traça, ni la documentació del projecte, sembla que l'ampliació programada consistia en l'allargament de l'església per la banda de llevant, amb introducció de l'actual planta de creu llatina, i la formació del creuer gran i dels recintes de l'altar Major i de les dues capelles laterals –les actuals del Roser i de Sant Josep– que conservaven les tres naus de l'església gòtica fins a la línia del creuer, incorporaven un cimbori en la confluència de la nau central antiga i el nou creuer, i creaven dos nous espais, amb la planta de creu grega, en la zona de les capelles laterals.

En la hipòtesi que fra Josep de la Concepció, ja hagués proposat l'allargament de l'església, la formació del creuer gran, els recintes de l'altar major, les dues capelles laterals i els dos nous espais amb planta de creu grega, Ercule Turelli ja s'hauria trobat totes aquestes obres fetes.

El seu projecte allarga també la nau central, però sense el cimbori, i potser, per això, la seva traça es redueix a dibuixar el presbiteri i els reforços corresponents per aguantar les empentes de la nau central.

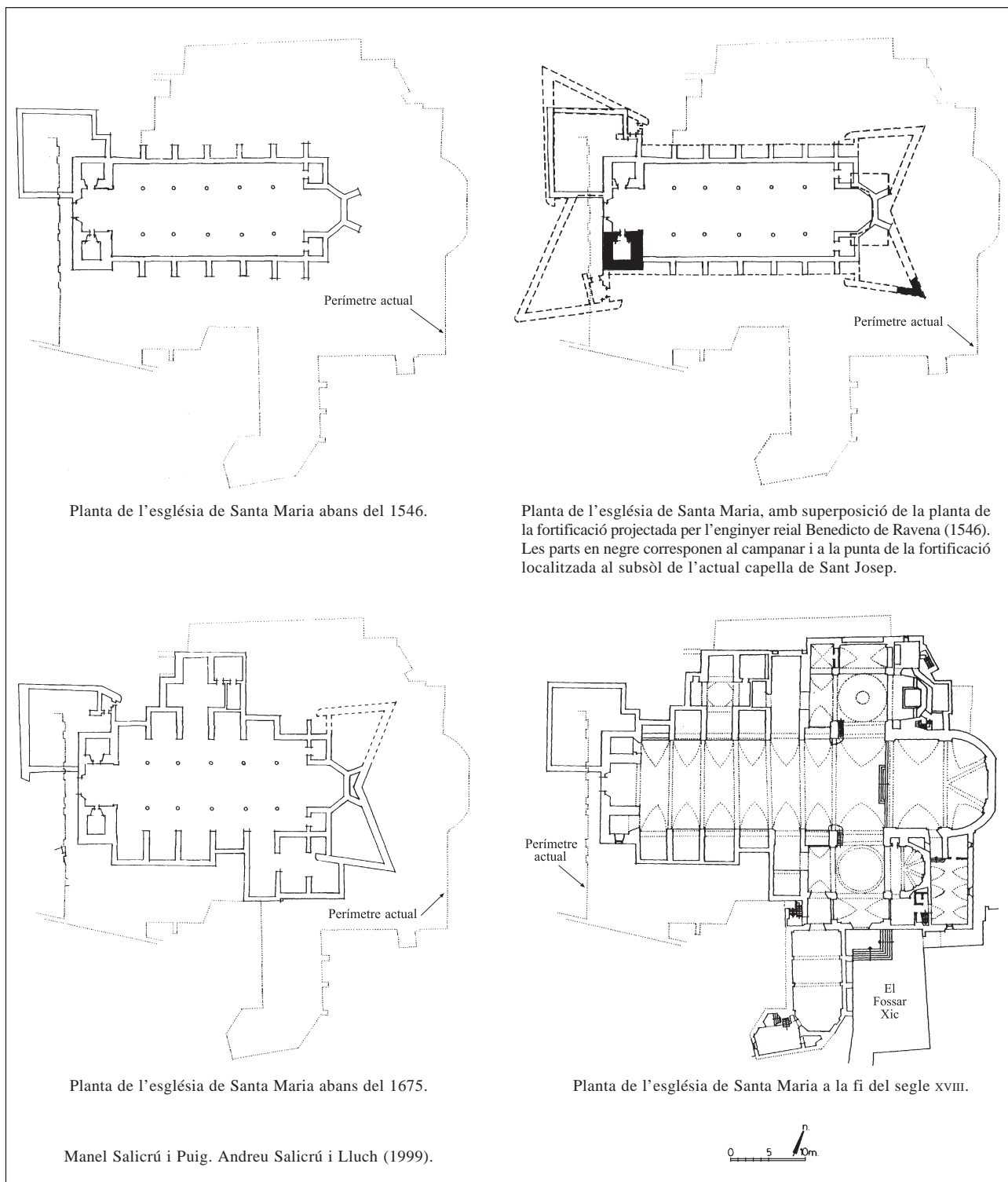
En els plànols que segueixen, s'incorpora una hipòtesi de la transformació de l'església gòtica amb l'espai que projecta Turelli.¹⁵ Es situen les cúpules del Roser i de Sant Josep i una possible situació del cimbori projectat per fra Josep de la Concepció.

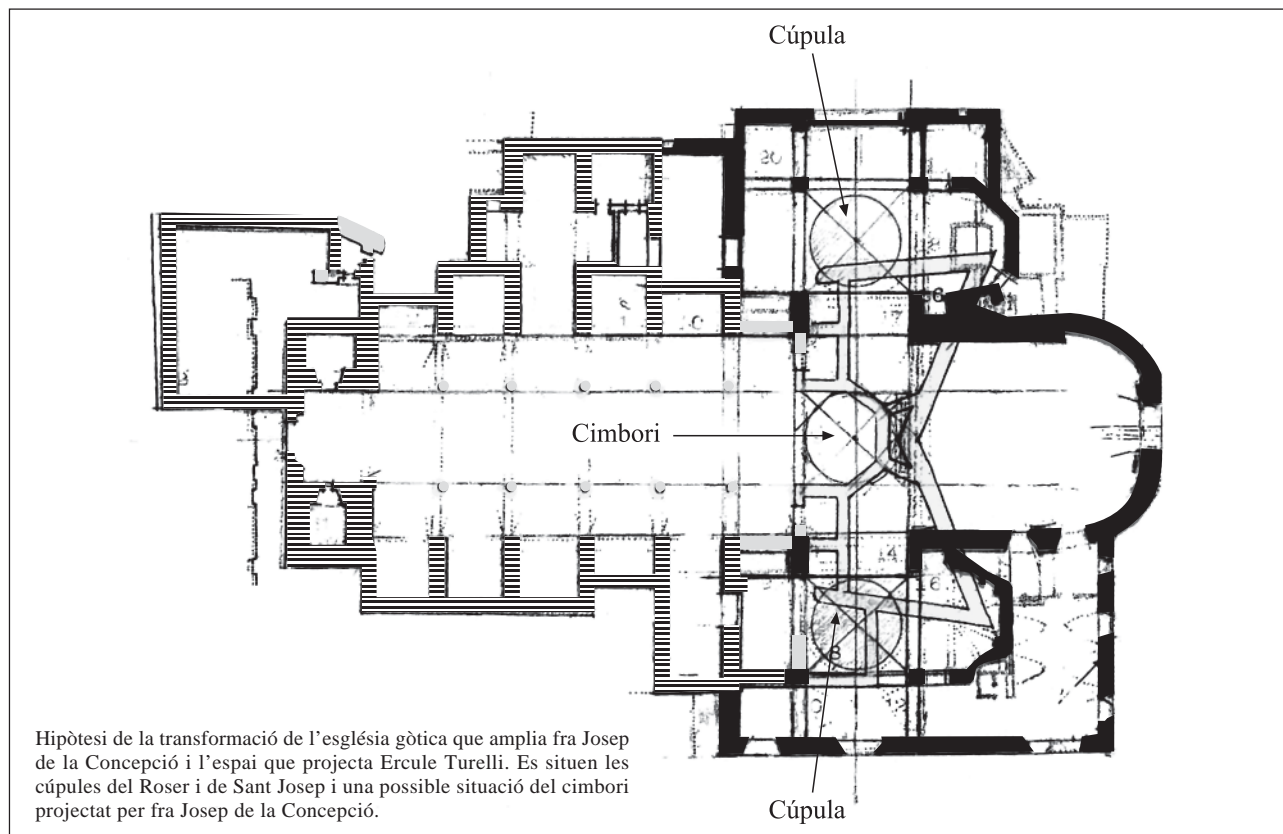
«Item, que tota la sobre dita obra hage de ser feta y acabada sens derruhir cosa alguna de la obra que vuy està feta en dita iglésia, sino és tant solament lo cimbori del mitg de archs en amunt, lo qual li sie líscit poder espatllar, com és dit, de

archs en amunt y se pogue valer de present de la despulla qu'en resultarà, y la restant despulla de tota la obra vella que procehirà de la dita part de iglésia, que per rahó del tracte se dona a preu fet (la qual també se li dona per a que s'en puga valer en lo fer de las dos sagristias) no la pogue tocar ni espatllar fins vinga lo cas de fer-se las dos sagristias que serà lo últim que's farà de dita fàbrica»¹⁶

Els Juli, família de mestres d'obres i arquitectes

Els Juli eren una família de mestres d'obres i arquitectes barcelonins dels segles XVII i XVIII. Sovint costa d'identificar cadascun dels seus membres –n'hi hagué quatre que es van dir Josep– i, per això, els seus biògrafs han atribuït a uns les realitzacions d'altres.¹⁷

Josep Juli (major), mestre de cases i conseller de Barcelona (+1701). Fou investit mestre per la Confraria de mestres de cases i molers de Barcelona cap al 1660. Va prendre part a la darrera fase de la construcció de la Casa de Convalescència i en les obres de l'Hospital durant més de cinquanta anys. La Companyia de Jesús li va encarregar l'any 1680 el projecte del nou temple de Betlem, destruït per un incendi de l'octubre del 1671.

La paternitat de les traces de l'església de Betlem és discutible, però no hi ha cap mena de dubte que els Juli participaren a dur-la a terme, per bé que és difícil de dir quin és el paper que va fer cadascun dels membres de la família en l'execució d'aquesta notable obra barroca. Josep Juli (major) va exercir els càrrecs de prohoms, clavarí i credencier, i des de 1688 fins a 1689 va ocupar la més alta magistratura municipal a què podia arribar un menestral, la de conseller sisè. Va morir a l'entorn del 1701.

Benet Juli, mestre de cases (+1711). Fill gran de Josep Juli (major) i de Maria Victòria, la seva muller, va obtenir el títol de mestre de cases el 1674 o 1675. Treballa l'any 1686 pel noviciat del convent de Sant Agustí, l'any 1687 en la remodelació de la capella de l'Hospital General de la Santa Creu i l'any 1694 en la construcció de la capella de Santa Maria de Cervelló.

Benet Juli fou nomenat mestre d'obres del municipi de Barcelona; va exercir el càrrec fins al novembre de 1708, moment en què, sentint-se vell i xacrós, hi renuncià i sol·licità que el successor fos el seu fill gran, Josep Juli i Fabregat. Morí l'any 1711.

Josep Juli Fabregat, mestre de cases (1685-1748). Fill gran i hereu principal de Benet Juli, és una de les figures més rellevants de l'arquitectura barcelonina de la primera meitat del XVIII.

Fou investit mestre per la Confraria de mestres de cases i molers de Barcelona el 1705. L'any 1708 fou nomenat mestre d'obres de la ciutat de Barcelona, càrrec en el qual succeí el seu pare i que va exercir fins a la seva mort.

Les cronologies de l'església de Betlem i de Santa Maria de Mataró, i el resultat formal de l'obra de Turelli, ens porten a algunes reflexions:

a) Les obres del temple de Betlem (1680-1732) i les de Santa Maria de Mataró (1686-1735) són pràcticament fetes durant els mateixos anys i dirigides per la família Juli, amb la intervenció probable de Josep Juli (major), Benet Juli i Josep Juli Fabregat, pare, fill i nét.¹⁸

El projecte d'Ercule Turelli és del 1685 i l'encàrrec de les obres a Benet Juli és del 1686,

però l'any 1686 Ercule Turelli ja viatja a les fortificacions de Pamplona i San Sebastian per encàrrec del rei Carles II, i no tenim constància de la seva assistència en la direcció de les obres del temple de Santa Maria de Mataró. La correspondència de Turelli amb el rei Carles II, reclamant constantment el sou per poder desplaçar-se i treballar, ens permeten creure que difícilment s'hauria desplaçat a Mataró a dirigir les obres que ell va projectar.

D'altra part, Josep Juli (major) mor l'any 1701, i Benet Juli, el seu fill, mor l'any 1711. Molt probablement, serà Josep Juli Fabregat, el fill de Benet Juli, l'encarregat de continuar les obres del temple, ja que aquestes continuaren fins a 1735 aproximadament, tot i que fins avui no tenim dades que ho confirmin.

b) Els projectes del temple de Betlem i de Santa Maria no són pas semblants, atès que parteixen de situacions diferents, però sí que en tots dos és present el model de l'església del Gesú de Roma, projectada per Vignola l'any 1586. Pel que fa a la basílica de Santa Maria, hi ha uns referents formals i unes proporcions semblants; la planta del Gesú fa 18 x 70 metres i la planta de Santa Maria té 15 x 65 metres aproximadament.

c) Una vegada definit el projecte per l'arquitecte Ercule Turelli l'any 1685, i en la hipòtesi raonable de manca d'assistència seva en la direcció de les obres per raó de la seva feina a les ordres de Carles II i Felip V, i també per la diversa participació de la família Juli en la seva direcció i construcció, probablement els referents formals del Gesú hagin estat un guió de referència ben proper, al llarg de la construcció del temple, per part de la família Juli.¹⁹

MODEL DEL GESÚ

La construcció central amb la cúpula havia estat el model ideal de l'arquitectura religiosa del Renaixement. L'espai quedava equilibrat amb la cúpula sobre una planta de creu grega. L'exterior i l'interior es corresponen, i les línies vénen determinades des del centre de la cúpula que equilibra tot l'espai. L'evolució d'aquest model cap a la planta longitudinal del Gesú és molt interessant.²⁰

L'església del Gesú es va començar quatre anys després de la mort de Miquel Àngel, i ha exercit una influència –probablement més que cap altra església– durant les quatre darreres centúries (Nikolaus Pevsner). Vignola, seguint treballs

anteriors de Miquel Àngel, combina la centralitat del Renaixement amb la planta longitudinal de l'edat mitjana.

L'evolució de la planta de la basílica de Sant Pere i la construcció del Gesú estan estretament lligades. Després de la mort de Miquel Àngel, Giacomo Vignola, deixeble seu, el va succeir en la direcció de les obres de la basílica de Sant Pere.²¹

«Vignola va crear amb el Gesú un tipus nou: la nau allargada, i no només va determinar les noves construccions en les èpoques posteriors, sinó que, fins i tot, la basílica de Sant Pere es va doblegar a aquest nou tipus».²²

1506: Donato Bramante (1444-1514), basílica de Sant Pere, Roma.

1546: Miquel Angel Buonarroti (1475-1564), basílica de Sant Pere, Roma.

1577: Andrea Palladio (1508-1580), església del Redemptor, Venècia.

1568: Giacomo Vignola (1507-1573), església del Gesú.

1607: Carlo Maderno (1556-1629), ampliació de la basílica de Sant Pere.

1614: Carlo Maderno, atri i façana de la basílica de Sant Pere.

1626: Consagració de la basílica de Sant Pere.

1506: El projecte de Donato Bramante, amb planta de creu grega amb quatre absis, és l'inici de les obres de la basílica de Sant Pere. La cúpula central va acompanyada de cúpules menors i torres als extrems de la planta. La centralitat és tan acusada, que ni tan sols assenyala la disposició de l'altar major.

1546: Pau III encarrega a Miquel Àngel la continuació de les obres, i aquest segueix la planta iniciada per Bramante. Miquel Àngel manté els braços de la creu grega, reforça els pilars centrals, concentra la composició en la cúpula central i crea un deambulatori quadrat perifèric. El projecte de Bramante preveia una cúpula semiesfèrica, però Miquel Àngel l'aixeca amb un tambor i fa una interpretació renaixentista de la cúpula de Brunelleschi, de perfil gòtic, peraltada. En el seu projecte introdueix un pòrtic amb catorze columnes, que finalment no es va executar pel fet que Carlo Maderna, l'any 1607, va allargar la nau.

1577: Il Redentore, d'Andrea Palladio, introdueix els dos models, sense prendre una decisió definitiva entre l'eix longitudinal o la centralitat de la planta.

1568: El Concili de Trento (1545-1563) i el procés de la Contrareforma que el segueix, va promoure en l'arquitectura religiosa l'organització d'un espai en el qual hi ha tres elements essencials, l'Eucaristia, la Paraula i l'Oració.

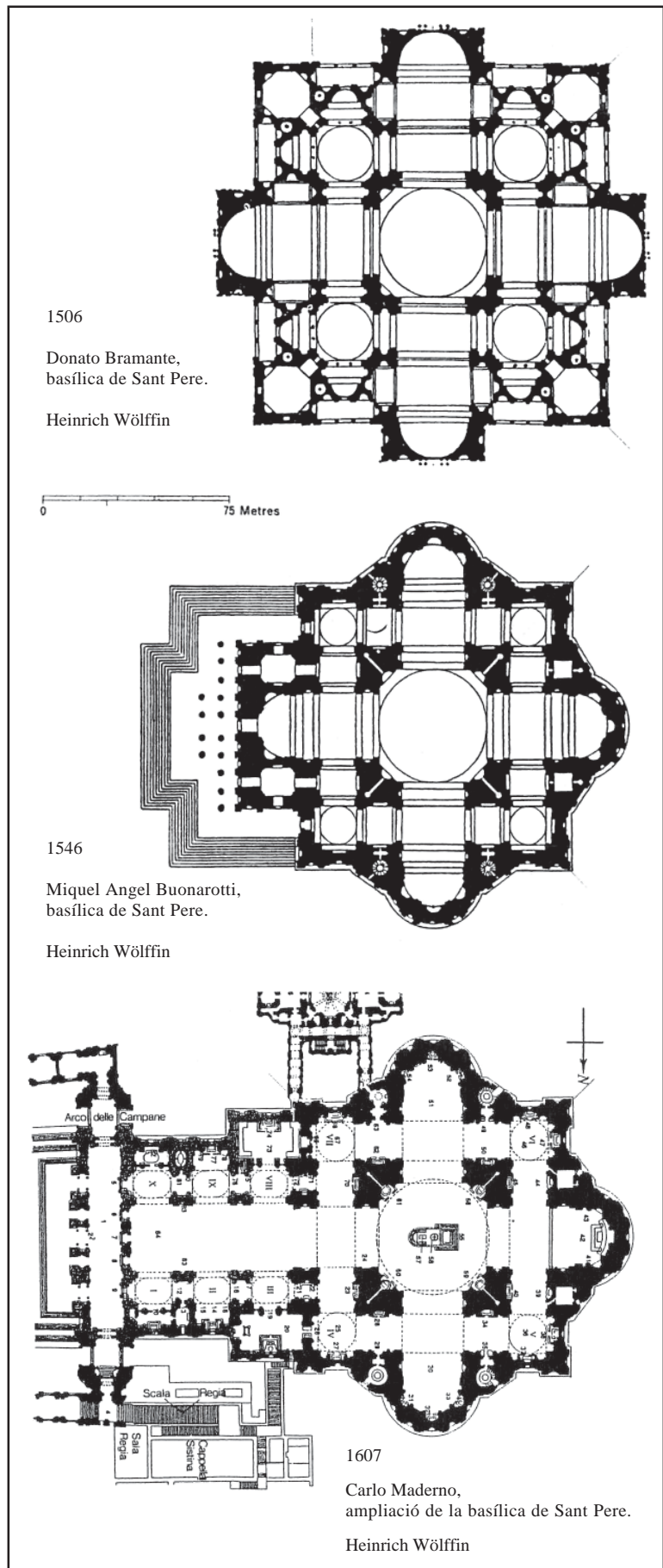
Després d'uns treballs inicials de Miquel Angel (1554), el cardenal Alexandre Farnesio encarrega a Vignola el projecte del Gesù. És la primera i la principal església de la Companyia de Jesús a Roma. L'encàrrec consistia a donar la màxima cabuda a una congregació dins dels límits d'una planta allargada.

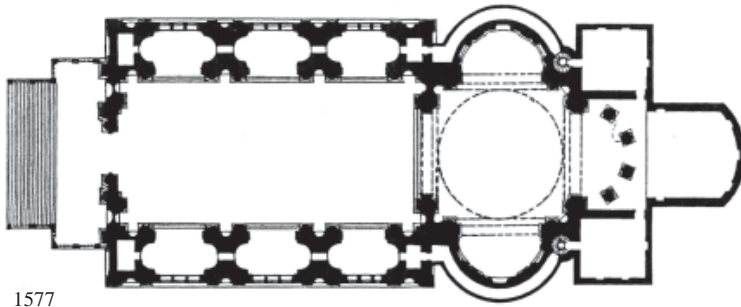
«L'església haurà d'estar coberta totalment amb volta, amb una sola nau, sense naus laterals i amb capelles als dos costats».²³

La nau de l'església de Vignola és d'una amplada de 18 metres, i combina l'esquema centralitzat del Renaixement i la planta longitudinal de les esglésies gòtiques. Les exigències de la Contrareforma s'acompleixen perfectament. L'espai és lluminós i sobri a l'interior, en el qual no hi ha res per distreure les paraules del predicador o la litúrgia de l'altar major. La força de la volta de canó i la cornisa sense interrupcions, accentuen els efectes de la llum que arriba des d'obertures superiors. Les decoracions interiors són posteriors (G.B. Gaulli, il Baciccia i Antonio Raggi (1679)).²⁴

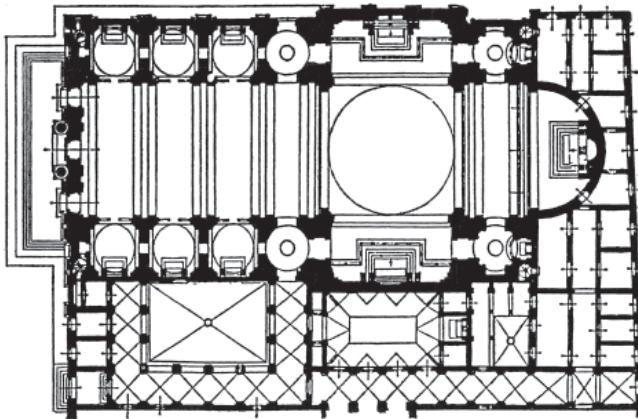
A l'interior del Gesù, a diferència de les esglésies gòtiques, la llum penetra per la coberta i per sobre de la gran cornisa que separa l'espai. A l'exterior es tracta de com projectar la nau central sense abandonar l'ordre clàssic. Les volutes amaguen els sostres inclinats.

1607: Pau V encarrega a Carlo Maderno la continuació de la basílica de Sant Pere, introduint la planta de creu llatina. Es construeix l'ampliació de les tres naus, l'atri i la façana (1614). La consagració de la basílica es féu l'any 1626.

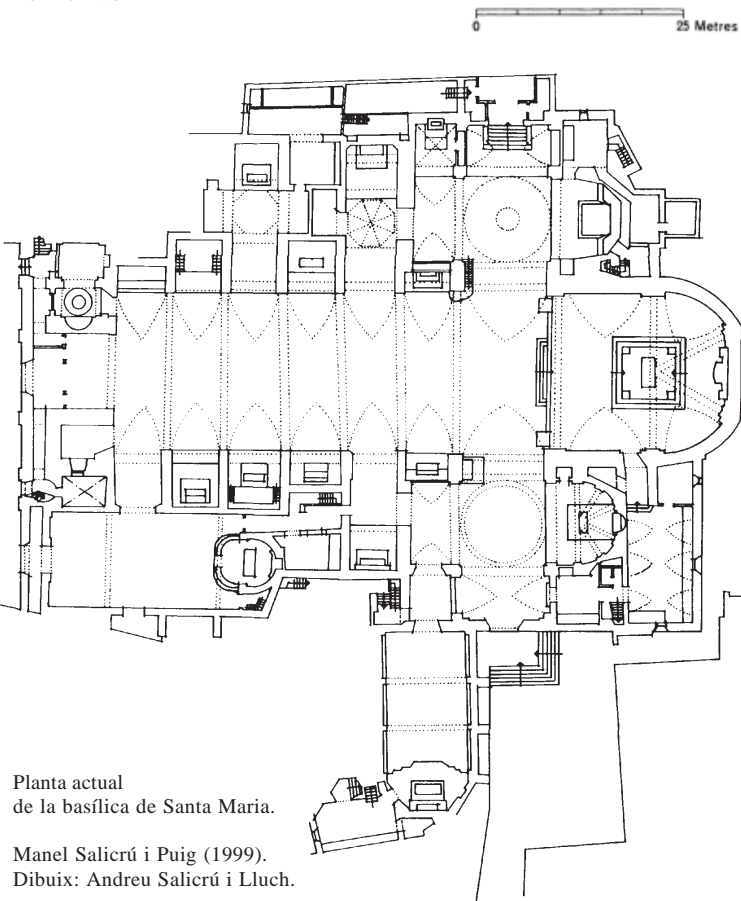

1577
Andrea Palladio, església del Redemptor, Venècia
Heinrich Wölfflin

1568
Giacomo Vignola, església del Gesù
Heinrich Wölfflin

Planta actual
de la basílica de Santa Maria.

Manel Salicrú i Puig (1999).
Dibuix: Andreu Salicrú i Lluch.

Els referents del Gesù, en el cas de la basílica de Santa Maria de Mataró, són especialment propers en la formalització de l'espai:

El tractament dels murs, la volta de canó, les pilastres i els capitells, els daurats, les finestres i la llum des de la volta, l'arquitrau i la cornisa, i els contraforts exteriors amb una acusada curvatura en la seva part superior.

La intersecció de la nau amb el creuer i la superposició de les dues cornises a diferent alçada, genera una nova percepció de l'espai. L'estructura projectada per fra Josep de la Concepció fa decidir Turelli d'allargar la nau fins a l'absis i obviar qualsevol cimbori o cúpula en el creuer.

El mur massís sobre els arcs gòtics arriba fins a la cornisa. Per sobre la cornisa s'inicia la gran volta que cobreix la nau. La llum entra a través dels finestrals laterals de la volta. L'entrada de llum per la gran rosassa de la façana principal va quedar cegada quan s'hi col·locà l'orgue. Turelli introdueix una lleugera curvatura en el tancament posterior del presbiteri, l'absis que completa la unitat de la nau. Els braços del creuer principal defineixen dues centralitats secundàries, presidides per una capella, amb planta de creu grega i coronats amb cúpula.

El projecte d'Ercule Turelli configura una església desproveïda d'ornaments accessoris. Hi és present allò que explica Cèsar Martinell, referint-se a les aportacions catalanes a l'arquitectura barroca, quan diu:

«...per circumstàncies de tipus ètnic i polític repetidament esmentades, Catalunya no pogué aportar edificis pròcers en quantitat a la nova modalitat arquitectònica, però es mantingué a gran nivell en la seva qualitat artística, que representa un grau apreciable de depuració plàstica, en les composicions aparentment confuses i complicades d'aquest període.»²⁵

L'església del Gesù, a Roma.
Fotografia roma/chiesa del gesù
(1975).

L'església té altres espais incorporats al conjunt. El creuer petit de l'antiga església gòtica, amb cúpules a cada banda, la de migdia del segle XVII i la del nord construïda després de 1939, la capella de les Santes del segle XVII i construïda per fra Josep de la Concepció, la capella dels Dolors, del segle XVIII i la capella del Sagrament del segle XIX.

Agàpit Borràs i Plana

De fet, a la basílica de Santa Maria, traspassada la façana –obra molt posterior de l'arquitecte Josep Simó i Fontcuberta (1861-1864)–, entrant a l'interior, sorprèn la visió de la gran nau, la «depuració plàstica» que comentava Martinell, lluny de certs excessos del barroc.

Santa Maria de Mataró.
Fotografia Antoni Canal.

NOTES

- 1.- LLUÍS FERRER I CLARIANA, *Santa Maria de Mataró*, I (Mataró 1968), 111-114.
- 2.- FERRER, *Santa Maria*, I, 115.
- 3.- JOAQUIM LLOVET, *La ciutat de Mataró*, I (Mataró 1959), 69-70.
- 4.- JOAQUIM LLOVET, *Mataró. Dels orígens de la vila a la ciutat contemporània* (Mataró 2000), 135.
- 5.- J. CARRERA PUJAL, *Historia econòmica de Catalunya. Siglos XVI al XVIII*, I (Barcelona 1947), 465. Citat per LLOVET, *Mataró*, 153.
- 6.- LLOVET, *Mataró*, 136.
- 7.- JORDI NADAL I OLLER, EMILI GIRALT I RAVENTÓS, *L'emigració francesa a Mataró* (Mataró 1966), 27.
- 8.- ALBERT GARCIA I ESPUCHE, MANUEL GUÀRDIA I BASSOLS, *La construcció d'una ciutat: Mataró 1500-1900* (Mataró 1989), 54.
- 9.- CÈSAR MARTINELL, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya* (Barcelona ???).
- 10.- LLOVET, *Mataró*, 86.
- 11.- JOAQUIM LLOVET, «Santa Maria en l'origen i fixació del primitiu nucli urbà de Mataró i en la defensa de la vila», *Mataró restaura Santa Maria* (Mataró 1999), 16.
- 12.- MANEL SALICRÚ I PUIG, «La construcció de l'església actual, segles XVII i XVIII», *Mataró restaura Santa Maria* (Mataró 1999), 17.
- 13.- SALICRÚ, «La construcció», 21.
- 14.- SALICRÚ, «La construcció», 22-23. El contracte d'ampliació i nova construcció de l'església va ser publicat per JOSEP M. MADURELL I MARIMON, *L'art antic al Maresme* (Mataró 1970), document 120 i reproduït novament als *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 90 (Mataró, gener 2008), amb notes de Manel Salicrú i Puig.
- 15.- SALICRÚ, «La construcció», 18.
- 16.- MADURELL, *L'art antic*, 264.
- 17.- MANUEL ARRANZ, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona (Barcelona 1991), 245-248.
- 18.- JOSEP M. MARTÍ BONET, PERE-JORDI FIGUEROLA, *Betlem. Quatre segles a la Rambla de Barcelona* (Barcelona 1993).
- 19.- MARTÍ, FIGUEROLA, *Betlem*.
- 20.- HEINRICH WÖLFFLIN, *Renacimiento y Barroco*, Paidós (1978), 99-119.
- 21.- WÖLFFLIN, *Renacimiento*.
- 22.- WÖLFFLIN, *Renacimiento*.
- 23.- WÖLFFLIN, *Renacimiento*.
- 24.- WÖLFFLIN, *Renacimiento*.
- 25.- CECILIA PERICOLI RODOLFINO, *Roma / Chiesa del Gesù* (Bolonya 1975).